

Jožef Juhas

PRVA DECENIJA TITOVE JUGOSLAVIJE

Prilikom završetka Drugog svetskog rata Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) se od svih istočnoevropskih komunističkih partija nalazila u najpovoljnijem položaju. Kao rezultat uspešnog antifašističkog oslobodilačkog rata koji je vodila od jula 1941. do maja 1945, ona je raspolagala ozbiljnom unutrašnjom podrškom, međunarodnim legitimitetom i popularnim vođom u liku Josipa Broza Tita, držeći tako sa svojim članstvom od 140 000 ljudi i armijom koja je bila narasla na 800 000 ljudi celokupnu teritoriju države u svojim rukama. Tako je KPJ smesta mogla da se lati domaće implementacije svog ideološkog i političkog uzora, društvenog sistema Staljinovog Sovjetskog Saveza.

GODINE „NACIONALNOG STALJINIZMA“

Izvirući iz prethodnih ratnih zbivanja, te shodno sopstvenom staljinističkom školovanju, za KPJ je prvi i najvažniji zadatak predstavljala izgradnja sveobuhvatnog političko-upravnog aparata i tajne službe, odnosno „čišćenje“ države od svih stvarnih ili zamišljenih neprijatelja. Taj proces je započela već tokom rata, a do kraja 1946. (kada je završen obračun sa jezgrom, nakon rata zaostalih grupa četnika, ustaša i balista, još sposobnih za vršenje sabotaza i atentata) je i sprovela. Proširenjem jednog odeljenja partizanskog Vrhovnog štaba 13. maja 1944. oformljeno je Odeljenje za zaštitu naroda (OZNA), koje je marta 1946. razdvojeno na Upravu državne bezbednosti (UDBA) i Kontraobaveštajnu službu (KOS), a 15. avgusta 1944. je oformljen Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ), koji je vršio funkciju oružanih snaga unutrašnje bezbednosti. Pozivajući se na borbu protiv kolaboranata, ove su organizacije tokom 1944-45. godine izvršile u državi tako sistematične čistke i retribucije, da je broj njihovih žrtava prema pojedinim procenama mogao da dosegne i brojku od 150-200 000 ljudi. Masovni teror dobro ilustruju Blajburški masakr upriličen među hrvatskim izbeglicama (ustašama i neustašama), antialbanske, antinemačke i antimadžarske represalije koje su kulminirale u periodu vojne uprave na Kosovu i u Vojvodini, ili desetkovanje srpske inteligencije i građanstva u periodu nakon oslobođenja Beograda. Nije dvojbeno, naravno, da su fašistički ratni zločinci i kolaboranti zaista postojali, ali su postupci protiv njih oskudevali u legitimitetu, dok su s druge strane među njih na osnovu subjektivne procene i bez ikakvih razloga bili uvršteni mnogi. Naime, između 1941. i 1945, u državi se nije odvijao samo antifašistički oslobodilački rat, već i građanski rat među klasama, kao i etnički rat između različitih naroda. Pobednički partizani su sve gubitnike uvrstili među kolaborante, štaviše, iskoristili su priliku i za obračun sa građanskim oponentima novoga režima u izgradnji (demokratske partije, crkve, itd.).

To su učinili uprkos činjenici da su Deklaracija velikih antifašističkih sila od 11. februara 1945. i sporazumi Tita sa predsednikom emigrantske vlade u Londonu, jednim od rukovodilaca Hrvatske seljačke stranke (HSS) Ivanom Šubašićem (sklopljeni 16. juna, te 1. novembra i 1. decembra 1944.), propisivali obezbeđenje slobode i svojinskih prava, kao i pluralizaciju političke scene. Međutim, navedeni sporazumi su došli do izražaja samo u ograničenom obimu i privremeno: u suštini su se iscrpeli u tome što su u prvoj vladi Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ – prvi zvanični naziv nove Jugoslavije), koja je pod predsedavanjem Tita oformljena 7. marta 1945, tri mesta bila obezbeđena građanskim političarima (ali je samo Šubašić dobio ozbiljniji portfelj kao ministar inostranih poslova), odnosno u tome što je u privremenu narodnu skupštinu prekvalifikovani AVNOJ (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, politička organizacija koja je u podjednakoj meri vršila funkcije partizanske vlasti i partizanskog pokreta) proširen pojedinim članovima poslednje izabrane nacionalne skupštine iz 1939. i nekolicinom delegata građanskih partija. No KPJ se trudila da se pluralizam zaustavi na tome da obnovljena stranačka rukovodstva proglase podršku jugoslovenskom Narodnom frontu (zvanično nastalom razdvajanjem državnih i političkih funkcija AVNOJ-a na kongresu koji je održan od 5. do 7. avgusta 1945.), ali da ne razvijaju stvarnu aktivnost (odnosno da to čine samo posredstvom pojedinih političara ili stručnjaka kao članova Narodnog fronta). Zamisao o višepartijskom sistemu je bila daleko od KPJ kao partije staljinističke provenijencije, a partizanima kao samopouzdanjem ispunjenim svežim pobednicima ni najmanje nije bila po ukusu mogućnost da oružanim ustankom sprovedene društvene transformacije sada posredstvom mirnog i jednostavnog političkog nadmetanja dospeju do mogućnosti da budu revidirane. Pored toga, smatralo se da bi dopuštanje delovanja građanskih partija koje manifestuju „mekše forme” vojnički poraženih nacionalizama iznova zaoštrilo nacionalne konflikte, pošto su se građanske partije, generalno, sa većom ili manjom uzdržanošću odnosile spram novog, federativnog sistema. Naročito se srpska nacionalna partija (Demokratska stranka – DS) pod rukovodstvom Milana Grola protivila izgradnji državne strukture po principu „pet nacija – šest republika”, osporavajući od srpskog odvojeni crnogorski i makedonski živalj za nacije, kao i opravdanost postojanja vojvođanske i kosovske autonomije (DS je stajala na platformi srpsko-hrvatsko-slovenačkog trijalizma, te je eventualno mogla da prihvati autonomno izdvajanje Bosne i Hercegovine kao prelazne srpsko-hrvatske zone).

Rukovodstva više malih stranaka su se priključenjem Narodnom frontu ponašala u skladu sa očekivanjima KPJ, ali rukovodioci dve partije iz starog stranačkog sistema koje su tokom 1944-45. iznova dobile na političkom značaju, to jest rukovodioci Hrvatske seljačke stranke i Demokratske stranke to nisu učinili. Oni su želeli da postignu potpunu obnovu njihovih partija i bili su spremni da se priključe Narodnom frontu samo u slučaju da on funkcioniše po osnovu koalicije partija. U toj situaciji KPJ je preduzela sve zarad slamanja legalnih, ali van Narodnog fronta postojećih stranaka. One nisu mogle da nastave organizacioni rad na području cele države, niti normalnu političku kampanju, njihovi organi jedva da su mogli i da se pojave, a njihovi ministri su unutar vlade bili potisnuti na periferiju (pa su tako sva trojica do 8. oktobra podneli svoje ostavke), dok je masovnim oduzimanjem birač-

kog prava (pravo glasa je oduzeto od gotovo 200 000 ljudi, pozivajući se na njihova dela tokom rata, no to je bilo opravdano samo delimično) i potiskivanjem stotina hiljada u emigraciju, njihova izborna baza bila drastično sužena. Opozicione stranke su pod ovakvim uslovima bojkotovale izbore, i pozvale svoje sledbenike na bojkot. Izbori su uprkos tome održani 11. novembra, praktično sa jednom jedinom izbornom listom Narodnog fronta, kao jednopartijsko glasanje (bilo je, doduše, moguće glasati i protiv liste Narodnog fronta, ali je zbog bojkota i manipulacija u kampanji kod stanovništva stvoren utisak da će vlasti saznati kako je ko glasao...). Na koncu je glasalo 88,7 procenata osoba sa pravom glasa, a 90,8 procenata tih osoba je glasalo za listu Narodnog fronta – što uprkos svim ograničenjima izborne slobode pokazuje i to da je u poređenju sa izbornim rezultatima istočnovevropskih komunističkih partija iz 1945-46. KPJ zaista imala podršku naroda. Na taj način je u Jugoslaviji praktično već krajem 1945. uspostavljen jednopartijski sistem. Nakon izbora je, naime, prestala svaka mogućnost za delovanje partija van Narodnog fronta, a male stranke u okviru Narodnog fronta nisu predstavljale protivtežu KPJ i ubrzo su odumrle.

Izabrana narodna skupština je već 29. novembra ukinula monarhiju i proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, ozakonivši 1. decembra dotadašnje odluke AVNOJ-a, da bi 31. januara 1946. usvojila i novi socijalistički ustav države (koji je u potpunosti sastavljen po obrascu sovjetskog ustava iz 1936). Time je apsolutizam KPJ postao potpun. Istina, na površini je, u svakodnevnoj političkoj delatnosti ili u štampi, i dalje u prvom planu stajao Narodni front, izražavajući kontinuitet jedinstva oformljenog u oslobodilačkom ratu. Međutim, u stvarnosti je afirmisana apsolutna vlast KPJ, kao što je to priznao i prvi legitimni kongres, ukoliko ne računamo osnivački kongres iz 1919, V kongres KPJ, koji je trajao od 21. do 28. jula 1948, uz konstataciju, da sistem jugoslovenske narodne demokratije vrši funkciju diktature proletarijata.

Pored čistki i likvidacije višepartijskog sistema, stavljanje crkvi pod kontrolu je predstavljalo treću okosnicu novog političkog sistema. Retorzije su sustigle i sveštenstvo, a osobito veliki naponi su učinjeni zarad slamanja hrvatskog klera, koji je smatran za politički najopasnijeg. Tokom istog je u jednom od najvećih političkih procesa te epohe (drugi je bio proces četničkom vođi Draži Mihajloviću od 10. do 15. jula 1946. koji je okončan smrtnom presudom), 11. oktobra 1946. (a nakon što je odbio uspostavljanje jedne „samostalne” – od Vatikana odvojene – hrvatske Katoličke crkve), pod optužbom za saradnju sa ustašama na 16 godina robije osuđen zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac.

Uvođenje jednopartijske diktature nije uzdrimalo međunarodni položaj države: Titovu vladu nije podržavala samo Moskva, već i velike zapadne sile, barem utoliko što su ubrzo priznale novu jugoslovensku državu. U pripremama za Pariski mirovni ugovor od 10. februara 1947. Jugoslavija je mogla da uzme učešća kao pobednička država, saveznik velikih antifašističkih sila. Mirovni ugovori su potvrdili granice države. Među jugoslovenskim teritorijalnim pretenzijama akceptirane su samo one spram Italije, premda ni one u celosti. No Jugoslavija je i tako dobila teritoriju od 7000 kvadratnih kilometara sa gotovo 470 000 stanovnika (Istra, Rijeka, Zadar, jugozapadni deo slovenskog etničkog područja), dosuđena joj je ratna odšteta od 220 miliona dolara, dok je pitanje Trsta premošćeno prelaznim kompromisom: oformljena je

Slobodna teritorija Trsta (STT), čija je zona „A” (u suštini grad i obalni pojas koji vodi k njemu) dospela pod anglosaksonsku, a zona „B” pod jugoslovensku kontrolu.

Paralelno sa političkom tranzicijom je – po sovjetskom obrascu – reorganizovana i privreda. Podržavljena su na osnovu odluka AVNOJ-a o konfiskaciji i sekvestraciji otpočela još tokom rata, a privremena vlada je nakon marta 1945. nastavila sa ek-sproprijacijama. Tako je Zakon o nacionalizaciji od 5. decembra 1946. u suštini samo kodifikovao proces koji je *de facto* već bio sproveden. Na taj način je, uz izuzetak poljoprivrede, zanatstva i trgovine na malo, privatna svojina bila likvidirana već 1944-46, no zakon od 28. aprila 1948. je i zanatsku i sitnotrgovinsku sferu podveo pod strog državni nadzor. Dvadeset trećeg avgusta 1945. donet je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, na osnovu kojeg su eksproprisani crkveni i privatni posedi veći od 45 hektara, ukupno 1,57 miliona hektara. Polovina, odnosno 800 000 hektara je podeljeno, a na ostaloj teritoriji su organizovana državna gazdinstva i zemljoradničke zadruge. Zajedno sa podelom zemlje naseljeno je i gotovo 60 000 porodica iz poljoprivredno pasivnih krajeva, pretežnim delom Srba, u plodne severne krajeve, gotovo tri četvrtine njih u Vojvodinu, a prvenstveno na mesto proteranih Nemaca. Uveden je obavezan otkup, a počev od 1948. je izvršen pokušaj kolektivizacije. Spoljna trgovina države je orijentisana prema Istoku, a parlament je 28. aprila 1947. prihvatio prvi Petogodišnji plan za period 1947-51, čime je uvedena centralizovana planska privreda. U središtu prvog petogodišnjeg plana stajali su završetak obnove, elektrifikacija i razvoj teške industrije. U tom duhu plan je propisivao petostruko povećanje industrijske proizvodnje, te povećanje poljoprivredne proizvodnje za jedan i po puta u odnosu na 1939. godinu. Ove planske cifre, naravno, nije bilo moguće realizovati (premda je izbijanje Kominformovskog konflikta 1948. predstavljao delimičan razlog za to), međutim, treba priznati da su programi obnove bili manje-više ispunjeni. Jugoslavija je pored milionskog gubitka u ljudskim životima u ratu pretrpela i veliku materijalnu štetu: saobraćajna mreža se raspala, uništene su dve petine industrije i četvrtina stambenog fonda. Do 1948. obnova i razvoj industrije zaista su napredovali velikim tempom (industrijska proizvodnja je već krajem 1947. za 20 % prevazila predratnu), a jedno od objašnjenja za to možemo potražiti u spoljnim izvorima (u pomoći UNRRA-e u iznosu većem od 400 miliona dolara, sovjetskoj potpori i pokrenutim reparacionim isporukama), ali osnovnu pokretačku snagu su davali doslednost rukovodstva spram ciljeva i poglavito samopožrtvovani naponi jugoslovenskog društva.

Za razliku od drugih „narodnih demokratija” Jugoslavija je osnovana kao savezna država. U cilju lečenja nacionalnih rana iz perioda kraljevine i shodno obećanjima AVNOJ-a iz novembra 1943. država je reorganizovana kao federacija pet nacija (srpska, hrvatska, makedonska, crnogorska – bošnjački muslimani tada su smatrani samo za versku skupinu) i šest republika (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora), a u Srbiji su formirane dve dalje jedinice, Autonomna Oblast Kosovo-Metohija koja je pružala dom većini jugoslovenskih Albanaca i višenacionalna Autonomna Pokrajina Vojvodina. Tokom povlačenja unutrašnjih granica komisija za razgraničenje koju je predvodio Milovan Đilas generalno je sledila istorijski uspostavljene državne i pokrajinske granice, a u nekim slučajevima one su, kao u slučajevima priključenja istočnog dela Srema Vojvodini, odnosno Kotorskog zaliva Crnoj Gori,

bile, međutim, modifikovane po principu etničke korekcije. Privremena državna tela država-članica formirana su tokom maja, kada su se regionalna veća AVNOJ-a transformisala u republičke parlamente i izabrala lokalne vlade (koje, za razliku od savezne vlade, ni tada nisu bile koalicione). Republike su u načelu raspolagale širokom autonomijom (štaviše, i pravom na otcepljenje), dok je savezni parlament bio oformljen po dvodomnoj šemi, u vidu Saveznog veća koje je bilo bazirano na načelu reprezentacije građana i Veća naroda koje je obezbeđivalo reprezentaciju država-članica. Pored srpskohrvatskog službeni jezici su postali slovenački i kao književni jezik tek tada standardizovani makedonski.

Naravno, u praksi je i prilikom formiranja saveznih struktura praćen sovjetski obrazac, pa je zbog toga nova Jugoslavija u početku (i sve do ubrzane stvarne decentralizacije u šezdesetim godinama) mogla biti kvalifikovana samo kao pseudo-federacija. Delokruzi vlasti su koncentrisani na saveznom nivou, a u okviru istog u izvršnim organima, derogirajući na taj način ingerencije kako država-članica tako i saveznog parlamenta. Koncentraciju vlasti samo je uvećao sveukupni karakter sistema kao centralizovane partijske države, pošto centralna institucija vlasti – monopol partije – ni u teoriji nije bio zasnovana na federalizmu, već na „demokratskom centralizmu”. Početni jugoslovenski federalizam je, dakle, u suštini bio redukovana na dve stvari. S jedne strane na administrativnu i kulturnu autonomiju izvesnog stepena (no utoliko je ona i izvorno bila veća od one u sovjetskih republika – članica, pošto su u Jugoslaviji republički rukovodioci redovno poticali iz lokalnih kadrova, a centralna vlada je zaista nastojala da u okviru jugoslovenske kolektivne svesti ojača slovenački, makedonski i crnogorski identitet, makar i zbog pukog uravnoteženja srpske i hrvatske prevage, odnosno – u slučaju Makedonaca – bugarske privlačne snage), kao i na to što je u znaku za njega uvek karakteristične politike ravnoteže Tito nastojao da izbegne da ma koja republika zadobije prevagu na saveznom nivou. Zbog toga je od početka nastojao da održi višenacionalni sastav partijskog rukovodstva, vlade i generaliteta što dobro ilustruje to što se pored Tita hrvatsko-slovenačkog porekla, koji se nalazio na vrhu vlasti – koji je ujedno bio i generalni sekretar partije, predsednik Vlade i Narodnog fronta, vrhovni komandant oružanih snaga, te od 14. januara 1953, kao naslednik prvog Predsednika države Ivana Ribara, i šef države – na čelu Centralnog komiteta KPJ (CK) nalazilo višenacionalno rukovodstvo: kadrovsku politiku i aparat prinude nadzirao je Srbin Aleksandar Ranković, privredu Slovenac Boris Kidrič, a Crnogorac Milovan Đilas i Slovenac Edvard Kardelj ideološka pitanja i spoljnu politiku.

Uspostavljanje federacije je uprkos nedostacima predstavljalo iskorak, pošto je ukinulo onu u lošoj uspomeni opstojeću hegemoniju kojom je raspolagala Srbija u periodu kraljevine – to, međutim, ne treba da brkamo sa položajem celokupnog Srpstva. Naime, u praksi su Srbi nepromenjeno ostali nacija koja je u političkom smislu bila hegemon Jugoslavije i to ne samo u proporciji njihove relativne brojčane većine: oni su (i Crnogorci) od početka bili zastupljeniji na rukovodećim funkcijama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, kao i oružničkim telima, no sa izuzetkom najvišeg rukovodstva takođe i u saveznom aparatu i oficirskom koru.

Ono što je vidljivo iz do sada prezentovanog jeste to da do 1948. nije bilo nikakvog posebnog jugoslovenskog puta – ili ukoliko i jeste, da je ta osobenost upravo

značila „neaktuelno brzo” uvođenje staljinizma već 1944-45, onda kada je Moskva iz međunarodnih razloga još računala sa jednim podužim narodno-demokratskim interludijumom u Centralnoj – Istočnoj Evropi. Zbog toga je Jugoslavija postala (pored Albanije, koja je u to doba zavisila od nje) prva „staljinizirana” država u regiji. Uvođenje sovjetskog društvenog modela, međutim, nije usledilo po sovjetskom diktatu, već iz unutrašnjih uzroka, poteklo je iz snage i suverenog politiziranja jedne lokalne staljinističke partije, a od početka se povezalo sa zastupanjem nacionalnih („velikojugoslovenskih”) interesa.

SUKOB SA KOMINFORMOM

Sovjetska orijentacija je pored praćenja obrasca u unutrašnjoj politici novu Jugoslaviju karakterisala i u spoljnoj politici. Dve države su već 11. aprila 1945. sklopile sporazum o prijateljstvu, saradnji i uzajamnom pružanju pomoći i zastupale uglavnom istovetna stanovišta u međunarodnom životu. Uistinu je tesna bila i međupartijska saradnja: u okviru iste je pored KPSS KPJ bila glavni zagovornik osnivanja Informativnog biroa komunističkih i radničkih partija (Kominform, Informbiro). Tome se može zahvaliti što je Beograd postao sedište organizacije namenjene okupljanju vodećih evropskih komunističkih partija, a koja je osnovana na konferenciji u Škljarskoj Porembi (Poljska) koja je trajala od 22. do 27. septembra 1947. U pozadini tesne sovjetsko-jugoslovenske kooperacije stajalo je to što je Moskva jugoslovensku partiju i državu tretirala kao važno uporište u ostvarivanju njenih istočnoevropskih ciljeva, dok je Beograd imao potrebu za podrškom velikih sila kako iz spoljnopolitičkih razloga (pošto je brzo narušen njegov odnos sa anglosaksonskim silama, dok je sa većinom njegovih suseda bio u teritorijalnom sporu) tako i sa ekonomskog aspekta (pošto je zbog obnove i planirane industrijalizacije imao potrebu za spoljnim izvorima). Pored toga, dve države je povezivala i ideološka bliskost, što je u očima revolucionarnim radikalizmom zagrejanog Beograda predstavljalo dalji važan motiv za saradnju.

Ipak, sovjetsko-jugoslovenski odnos uz sve navedeno već ni tada nije bio bez smetnji. Na samostalnost i uspehe jugoslovenskog antifašističkog ustanka (dodajmo: s pravom) ponosna KPJ ljubomorno je čuvala svoju slobodu u donošenju odluka u odnosu sa svima, pa tako i sa Moskvom, a pored toga je svoju rukovodeću regionalnu ulogu među istočnoevropskim (ili barem balkanskim) „narodnim demokratijama” smatrala svojom „prirodnom baštinom”. U tom znaku je Jugoslavija ubrzo izgradila mrežu istočnoevropskih ugovora o prijateljstvu, te je već krajem 1947. (odnosno pre Sovjetskog Saveza!) sklopila iste sa svakom socijalističkom državom. Posebno tesni kontakti su uspostavljeni sa Albanijom i Bugarskom i to u tolikoj meri da su ove tri države na najvišem nivou otvoreno razgovarale o nameri ujedinjenja u Balkansku Federaciju, te je, štaviše, Albanija *de facto* egzistirala kao jugoslovenski protektorat. Jugoslovenski teritorijalni zahtevi su prouzrokovali rasprave ne samo sa pojedinim susednim državama, ili anglosaksonskim silama, već i sa Sovjetima, pošto Moskva nije mogla da podržava jugoslovenske pretenzije onom snagom kojom je Beograd to želeo. To je posebno bilo istinito u pogledu Trsta, pošto Sovjeti nisu želeli da zbog toga dospeju u oštar konflikt sa zapadnim silama, ili da po osnovu bartera odustanu

od nekog drugog potraživanja, dok su osim toga trebali da vode računa i o interesima italijanskih komunisti.

Beograd je nadalje razdraživalo nasilničko i nedisciplinovano ponašanje sovjetskih trupa koje su prelazile preko jugoslovenske teritorije 1944-45, u ekonomskoj oblasti nejednakost koja se manifestovala u sovjetskom iskorišćavanju mešovitih preduzeća, često „komandantsko” ponašanje stručnjaka, anonsi vesti o podeli Balkana na englesko-sovjetske sfere interesa, te naročito to što su sovjetske tajne službe pokušale da se iza Titovih leđa ugrade u jugoslovenske aparate i time izgrade jednu direktnu, informacionu i agenturnu mrežu zaobilazeći Beograd.

Sovjetsko-jugoslovenska saradnja je uprkos ovakvim razmimoilaženjima godinama ostala suštinski nenarušena, a do fatalnog narušavanja veza došlo je tek početkom 1948. Onda kada je jačanjem hladnoratovskih tendencija Staljin imao nameru da potpuno homogenizuje i centralizuje „mirovni blok” želeo da i Jugoslaviju stavi u strogu podređenost i punu hijerarhijsku zavisnost. No sledstveno međunarodnom položaju Jugoslavije, njenom geografskom lokalitetu, nepostojanju sovjetskog vojnog prisustva i u poređenju sa drugim istočnoevropskim komunističkim rukovodiocima istaknutoj domaćoj podršci, Tito je mogao da dopusti sebi sučeljavanje sa staljinističkom centralizacijom, kao i sa namerom ojačavanja neposrednog moskovskog upravljanja. Pored odbrane svoje nezavisnosti, Beograd je u sukob sa Moskvom došao i zbog toga što se u nekoliko konkretnih pitanja našao na različitim pozicijama od Moskve. Rasprave je posebno izazivao manir sistema uzajamnih veza među balkanskim narodnim demokratijama. Staljinu nije bila u interesu sveobuhvтана integracija novih socijalističkih država, spram koje bi teže mogao da afirmiše sovjetsku dominaciju i princip direktnog upravljanja negoli spram skupine manjih država, a jednim od težišta celokupne koncepcije smatrao je Jugoslovane, koji su nastojali da postignu vodeću ulogu u regionu. Zbog toga je naredio da 10. februara u sovjetski glavni grad dođu rukovodioci Jugoslavije i Bugarske, te im je na sastanku rekao kakvu pogrešnu politiku vode i koliko pogrešno shvataju pitanje Balkanske Federacije – premda se nije ogradio od teorijske mogućnosti uspostavljanja federacije, govoriivši, štaviše, afirmativno o dualnom bugarsko-jugoslovenskom ujedinjenju. Jugoslaviju su predstavljali Kardelj, Đilas i Bakarić – Tito je odsustvovao, pa je tako jugoslovenska delegacija mogla da taktizira time da se saglašava sa svim, dodajući da konačnu reč, naravno, treba kod kuće da izrekne drug Tito... Bugarska delegacija se, međutim, sastojala od rukovodilaca najvišeg ranga, na čelu sa Dimitrovim, pa je tako bila prinuđena na potpunu samokritiku na licu mesta. Pored kritike planova o federaciji Staljin je izrazio svoje negodovanje i zbog drugih spoljnopolitičkih osamostaljivanja njegovih gostiju, kritikujući albansku politiku Beograda (posebno nameru o slanju jugoslovenskih trupa u Albaniju) i beogradsku podršku grčkim komunistima. Zbog toga je Kardelj morao da potpiše sporazum po kojem će Beograd počev od tada pre donošenja spoljnopolitičkih odluka koje se tiču obe strane uvek zatražiti mišljenje Sovjetskog Saveza.

Nakon povratka delegacije kući u Beogradu je odlučeno da se neće prihvatiti uloga satelita: odlukom rukovodstva KPJ od 19. februara i 1. marta odbačeni su moskovski zahtevi. Na sovjetski se odgovor nije dugo čekalo. Već su u februaru suspendovani

pregovori o produženju trgovinskog sporazuma, a 18-19. marta su opozvani ekonomski i vojni savetnici. U narednim nedeljama došlo je do razmene više pisama između dva partijska rukovodstva, ali je već prvo (od strane Staljina i Molotova potpisano) pismo CK KPSS od 27. marta sadržalo sve suštinske tvrdnje kojima je kasnije optuživana KPJ. Jugoslovensko rukovodstvo je gotovo unisono odbacilo optužbe. Na sednici CK od 12. aprila na kojoj se odlučivalo o odgovoru na pismo KPSS od 27. marta jedino se Sreten Žujović zalagao za pomirljivu intonaciju, a koji je zajedno sa Andrijom Hebrangom (koji je verovatno bio Staljinov kandidat za Titovo mesto) ubrzo uhapšen usled straha da će obrazovati prosovjetsku frakciju, ili emigriravši u inostranstvo oformiti protuvladu.

KPSS je o razmeni pisama obavestila članice Kominforma znanja KPJ i predložila da se ovo pitanje stavi na dnevni red narednog zasedanja Biroa. Partije-članice Kominforma (prva među njima, Komunistička partija Mađarske koju je predvodio Rakoši) brzo su pružile uveravanja o svojoj podršci moskovskom stavu, naravno, bez toga da su pitale Beograd. Tako je od 20. do 22. juna u Bukureštu održana druga konferencija Kominforma sa raspravom o stanju u KPJ na dnevnom redu, uprkos tome što na njemu nije prisustvovala KPJ (koja je u poslednjem trenutku bila formalno pozvana). Odluka koja je po Srbe bila na posebno uvredljiv način objavljena 28. juna, na godišnjicu Kosovske bitke iz 1389. protiv Turaka, učinila je spor javnim i praktično isključila KPJ iz Kominforma, te sedište organizacije premestila iz Beograda u Bukurešt. Razglasivši optužbe iz prolećnih pisama KPSS, rezolucija je prekorila KPJ za nacionalističko i oportunističko skretanje, kritikovala nedostatak partijske demokratije, potiskivanje partije u pozadinu u korist Narodnog fronta, favorizovanje kulačkih elemenata, te proglasila Tita, Rankovića, Kardelja i Đilasa lično odgovornima za sve navedeno. Na kraju je pozvala „zdrave snage” KPJ da u slučaju potrebe, ukoliko se greške ne isprave, udalje svoje rukovodioce koji su skrenuli sa marksističko-lenjinističkog puta.

Rezolucija je objavljena i u Beogradu, izazvavši opšte iznenađenje. Niz partijskih odluka i narodnih zborova je odbacio optužbe Kominforma, a među njima i V kongres KPJ koji je održan od 21. do 28. jula – ali Staljin i Sovjetski Savez još nisu bili direktno napadnuti u nadi mogućeg sređivanja spora. Međutim, događaji nisu napredovali u tom smeru: Sovjetski Savez i njegovi saveznici su nakon juna učinili sve što je bilo moguće učiniti zarad izolacije Jugoslavije. Razvila se gruba propagandna kampanja, čiji su karakteristični primerci bili protivjugoslovenske klevete na istočnoevropskim konceptijskim procesima, ili rezolucija treće (zvanično budimpeštanske, a zapravo galjateške) konferencije Kominforma održane 15-16. novembra 1949, po kojoj je u Jugoslaviji, koja je tokom 1948. smatrana tek za s pravca skrenulu državu, izdaja postala potpuna: u državi je uspostavljen fašistički sistem, a partijski rukovodioci kao agenti imperijalizma pletu zavere i u drugim narodnim demokratijama. Međupartijski konflikt je prenet i na međudržavni plan, pa je tako u jesen 1949. praktično prestala svaka veza između Jugoslavije i država sovjetskog bloka. U danima nakon Rajkovog procesa socijalističke države su i formalno raskinule svoje ugovore o prijateljstvu sa Jugoslavijom (jedini koji je bio otkazan od strane Beograda je jugoslovensko – albanski ugovor). Umnožili su se oružani pogranični incidenti: između 1948. i 1954. je izbilo

150 većih ili manjih oružanih incidenata (često sa smrtnim ishodom), mada od proleća 1953. sve ređe. Pored toga, socijalističke države su osnovale i emigrantske organizacije („Savez jugoslovenskih patriota”) i Jugoslaviju podvrgle potpunoj ekonomskoj blokadi. To je dovelo državu u tešku poziciju, koja je nakon 1945. u potpunosti bila preorijentisana na spoljnu ekonomiju sa Istočnom Evropom, pošto su već 1948. dve trećine spoljnotrgovinske razmene vršene sa Sovjetskim Savezom i drugim socijalističkim državama. Situaciju su dalje otežavali i vojni izdaci koji su narasli na gotovo 20 % nacionalnog dohotka (između 1947. i 1951. je po pojedinim izvorima vojnoindustrijska proizvodnja bila gotovo šestostruko povećana), kao i teškom sušom u 1950. i 1952. godini (u te dve godine je došlo i do drastičnog pada nacionalnog dohotka). Trebalo je stopirati 40 % investicija, deo industrijskih pogona je iz pograničnih oblasti premešten u unutrašnjost države, a snabdevanje stanovništva je palo na ratni nivo.

No ma koliko da su teških nedaća izazvale ekonomska i politička blokada, izolacijom nisu uspeli da slome Jugoslovene. Istina, u godinama konflikta (posebno na početku) na desetine hiljada članova partije je imalo svoje rezerve prema novom antisovjetskom kursu KPJ, a među njima i mnogi rukovodioci srednjeg nivoa. Gotovo 60 000 članova je isključeno iz partije, zajedno sa svim posledicama po egzistenciju. Pet hiljada njih je emigriralo u socijalističke države, a UDBA je oformila poseban internacioni logor za (nekada stvarne, a nekada samo pretpostavljene) simpatizere Kominforma na dva mala jadranska ostrva, Golom Otoku i Svetom Grguru, na kojima je tokom nekoliko godina boravilo 16 000 „kominformovskih narodnih neprijatelja” – i ovo pokazuje da je jugoslovenska destaljinizacija započeta na prilično staljinistički način. Međutim, jedinstvo partije je održano, a u svojoj nezavisnosti ugroženi narodi Jugoslavije svrstali su se iza KPJ koja je odbacila moskovski diktat. Broj članova partije je npr. između dva kongresa iz 1948. i 1952. narastao sa 470 000 na 780 000. Tako je politika izolacije ostala bez rezultata, pošto Tito nije upražnjavao samokritiku, a Staljin nakon hapšenja Žujovićevih nije imao mogućnost za izazivanje rascepa u jugoslovenskom rukovodstvu. Vojnu intervenciju pak nije mogao da rizikuje zbog očekivanog unutrašnjeg otpora i neizračunljivosti međunarodne eskalacije. Ne zaboravimo da je to razdoblje predstavljalo jedan od najtežih perioda hladnog rata (prva Berlinska kriza, Korejski rat) i da su zapadne sile već od 1949. počele da pomažu Jugoslaviju. Zbog toga je Staljin morao da se zadovolji manjim zlom: ako već nije uspeo da je slomi, on je svodeći gubitke na minimum izopštio Jugoslaviju iz socijalističkog lagera, sprečavajući time dalje širenje „virusa nezavisnosti”, premda izvorno nije želeo da izopšti Titovu državu, već da je upravo suprotno time dovede do statusa vazala i uvrsti u monolitni poredak lagera.

Kominformovska hajka protiv Jugoslavije trajala je gotovo pet godina, do Staljinove smrti 5. marta 1953. Tek je tada otvorena mogućnost za sređivanje odnosa sa sovjetskim blokom, pa je nakon posredstvom tajnih kanala juna 1954. (pismom sovjetskog partijskog rukovodstva koje predlaže uspostavljanje kontakata i priznaje socijalistički karakter Jugoslavije) pokrenutih ispipavanja 26. maja 1955. sovjetska delegacija pod rukovodstvom prvog sekretara KPSS Nikite S. Hruščova otputovala za Jugoslaviju. Na pregovorima su dve strane odlučile da normalizuju uzajamne veze na osnovu Beogradske deklaracije (2. jun), koja je za Jugoslovene predstavljala veliku

pobedu, odnosno polazeći od principa poštovanja suvereniteta i mnoštva puteva u socijalizam. Pomirenje, međutim, nije dovelo do povratka Jugoslavije u socijalistički lager (premda je upravo domamljivanje predstavljalo najviši cilj Hruščovljevog „dolaska u Kanosu”), pošto su već bile u razvoju za okosnicu nove jugoslovenske spoljne politike karakteristične (i uspešne) osnove „politike klackalice” i nesvrstanosti.

NASTANAK TITOIZMA

Spoljnopolitički raskid sa staljinističkim Sovjetskim Savezom postavio je Jugoslaviju na novu razvojnu putanju.

Naravno, ne smesta – štaviše, za prvih godinu-godinu i po dana pritisak diktature se još i pojačao. Prve reakcije jugoslovenskih rukovodilaca bile su (zbog odbrane nezavisnosti), naime, usmerene ka pomirenju sa Moskvom, te su u nadi sređivanja spora želeli da dokažu da oni zaista hode po „ispravnom sovjetskom putu” socijalističke izgradnje. To demonstrira i plenum CK od 28. do 30. januara 1949, koji je put izlaska iz krize video u intenziviranju partijske kontrole, pooštavanju administrativne discipline i ubrzavanju kolektivizacije (treba potvrditi da je rukovodeća uloga partije, a ne Narodnog fronta i da KPJ uopšte nije „kulačka partija”). Odluka o stvarnoj promeni kursa i jačanju poverenja naroda u partiju posredstvom proglašavanja novih principa doneta je nakon sticanja spoznaje o potrebi postizanja spremnosti za dubok i dugotrajan konflikt, te o tome da sve resurse države treba usmeriti ka odbrani od „birokratskog režima koji se izmetnuo u imperijalistički državni kapitalizam”. Tako je u to vreme kvalifikovan Sovjetski Savez, pošto su koreni kominformovske kampanje nađeni u etatističkoj degeneraciji sovjetskog sistema, ispreplitanju partije i države i gospodarenju tako nastalih partijsko-državnih struktura nad društvom. Ova radikalna ideološka kritika je, međutim, u krizu legitimiteta povukla i samu KPJ, pošto takav Sovjetski Savez za Jugoslaviju nije mogao da i nadalje ostane uzorna socijalistička država, mada je tokom partizanskog rata i reorganizacije države sve do 1948. u svemu bio praćen sovjetski primer. Zbog toga su polako počele da se traže staljinizmu suprotstavljive socijalističke ideje i da se grozničavo pred domaćim javnim mnjenjem i pred Zapadom (od kojeg je očekivana pomoć u sučeljavanju sa Moskvom) sprovode nastojanja usmerena ka dokazivanju da je jugoslovenski režim, premda jednopartijski, ipak nešto drugo nego sovjetski. Tokom ovoga su spram ideoloških pitanja prijemčiviji i teoretski obrazovaniji partijski rukovodioci (Đilas, Kardelj, Pijade, Kidrič) otkrili radničko-samoupravne tradicije „predstaljinskog” socijalizma i ubedili su Tita da jugoslovenski socijalizam treba da se vrati njima.

Tokom ovog traženja puta oformljen je i titoizam, jedan osobeni reformsko-komunistički ideološki pravac i politička praksa, koji su u znaku povratka Marksu i Lenjinu želeli da revidiraju Staljina. Time se uspelo tokom 1950-60-ih godina Jugoslaviji dati određene pozitivne impulse (štaviše, i drugim socijalističkim državama i komunističkim partijama posredstvom inspirisanja reformi) – pri čemu je pored za njega karakterističnih specifičnosti (samoupravljanje, tržišni socijalizam, nesvrstanost, federalizam) on do kraja sačuvao i sve bitne karakteristike boljševizma (antikapitalizam, „diktatura proletarijata”, aufklerizam, itd.) i staljinizma (npr. kult ličnosti).

Prva etapa nove politike, utemeljenje samoupravnog socijalizma, zbilja se u godinama između 1949. i 1953. Kao vesnika nove koncepcije Skupština je zakonom od 28. maja 1949. uvećala samostalnost Narodnih odbora (lokalnih odbora), da bi počev od decembra 1949. u određenim preduzećima bili uspostavljeni konsultativni radnički saveti eksperimentalnog karaktera. Na osnovu povoljno vrednovane društvene recepcije (za pola godine je od izvorno planiranih 215 bilo formirano dobrano više, 520 radničkih saveta) parlament je 26. juna 1950. usvojio Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva. Tadašnji Titov govor bio je prvi sveobuhvatniji ideološki iskaz o novom putu, a ovi ideološki temelji (premda su samoupravni sistem i njegova pravna regulativa tokom decenija prošli kroz bezbrojne promene) su ostali na snazi sve do raspada Titove Jugoslavije. Po njima država tokom socijalističkog razvoja odumire, a taj proces treba da započne (sa izuzetkom vojnih funkcija) već neposredno nakon preuzimanja vlasti i to ponajpre u ekonomiji, pošto je smanjenje ekonomskih funkcija države i samo deo preobražaja proizvodnih odnosa. Zbog toga radnici preduzeća treba da upražnjavaju funkcije javnog vlasništva, odlučujući posredstvom zakonskih okvira i izabranih radničkih saveta o planovima preduzeća, ličnosti direktora i korišćenju neto-dohotka. Ovim državna svojina nad sredstvima za proizvodnju, koja predstavlja samo prvobitni, niži oblik kolektivne svojine (odnosno u slučaju njenog trajnog opstanka osnovicu birokratske degeneracije) biva transformisana u viši oblik društvene svojine. Prelazak na samoupravljanje je postepen, ali trajan proces, a njegov tempo uglavnom zavisi od nivoa kulturnog uzdignuća radnika i jačanja klasne svesti, a u jugoslovenskim prilikama konkretno započinje decentralizacijom upravljanja nad privredom i prenošenjem upravljanja nad preduzećima. Partija treba da preuzme rukovodeću ulogu „novog tipa”: ona treba da se koncentriše na politički i ideološki rad usmeren ka organizovanju i vaspitavanju radnika, a ne ka upravljanju državom, pošto bi u slučaju isključivog bavljenja partije državnim aparatom neizbežno došlo do njenog srastanja sa birokratskom državnom mašinerijom.

Naredne bitne korake u transformaciji predstavljale su mere koje su bile usmerene na to, da za radničko samoupravljanje u preduzećima stvore izvesnu samostalnost i manevarski prostor. Tokom 1950-51. ukinuta su granska savezna ministarstva, a upravljanje nad preduzećima je prebačeno u delokrug republika (koje su delimično bile dalje decentralizovane), da bi zakonima od 27. i 29. decembra 1951. u znaku ideje tržišnog socijalizma bilo decentralizovano i planiranje, te liberalizovano utvrđivanje cena i nadnica. Opšti zakon o narodnim odborima od 1. aprila 1952. je sa ciljem jačanja lokalnih samouprava postavio osnove tzv. komunalnog sistema, dok je reformom Ustava od 13. januara 1953. započeto prilagođavanje viših (saveznih i republičkih) državnih struktura novoj ideologiji. U okviru toga je „zarad jačanja položaja radničke klase u vlasti” u svojstvu drugog veća skupštine formirano Veće proizvođača, funkcije vlade prebačene su na Izvršna veća (čime se želeo afirmisati princip parlamentarne vladavine), a za Tita je uspostavljena funkcija Predsednika republike sa širokim ovlašćenjima. Ovim su položeni oni u kasnijim decenijama tako osobeno mešoviti temelji jugoslovenskog sistema vlasti (jednopartijska diktatura, predsednički režim, federalizam, kombinacija elemenata komunizma saveta i parla-

mentarne forme vladavine). Od spoljnjih organizacionih karakteristika i formalno-pravnih promena je, međutim, bilo važnije to što se tada počeo menjati i karakter političkog sistema: počeli su da omekšavaju metodi vršenja vlasti, dok su osnovne strukture jednopartijskog sistema i personalne vladavine ostale neozleđene. U tom je obliku nakon retorizija iz 1944-45. smirujuća, te počev od 1948. iznova pojačana (a tada pretežno spram simpatizera Kominforma i zbog kolektivizacije negodujućih seljaka zaoštrena) diktatura počela da popušta. Prvi znak za to bio je plenum CK od 3. i 4. juna 1951, koji je kritikovao razmere čistki i „česta” bezakonja, te koji je proglasio delimičnu amnestiju. Ovim je Titov režim počeo da gubi izvorni i za njega karakterističan staljinistički despotizam i – vremenom – da biva pripitomljen u neku vrstu birokratske autokratije pragmatičnog, paternalističkog karaktera.

Proglašenje samoupravljanja nije izazvalo ozbiljnije političko protivljenje. U partiji je generalno smatrano organskim delom borbe protiv Kominforma, te su ga zbog toga prihvatili i oni kadrovi koji su se bojali haosa, širenja neorganizovanosti, te je u najgorem slučaju smatrano za neku vrstu neophodnog zla, neizbežne „ekonomske žrtve” položene na oltar socijalističke ideologije. Tako je novi kurs odobrio i VI kongres partije koji je održan od 2. do 7. novembra 1952. (KPJ je svoje ime tada promenila u Savez komunista, oživljavajući marksističku tradiciju iz 1847-48.), a učvrstila ga je i ustavna reforma od 13 januara 1953. Pozitivnu recepciju novog kursa olakšalo je i to što mere, premda atraktivne, zapravo nisu donele radikalne promene. Čvrsti uslovi blokade učinili su neizbežnim održanje centralizacije, koncentraciju izvora, te je zbog toga u državi zapravo postojala neka vrsta ratnokomunističkog kompulsivnog privređivanja, a centralizam osnovnih elemenata sistema (partije, oružanih snaga, redistributivne budžetske politike) opstao je još dugo, sve do sredine šezdesetih godina. Neposredni cilj mera nije ni bila stvarna centralizacija, već reprezentovanje nove ideologije, jačanje poverenja jugoslovenskog društva u KPJ/SKJ kao nezavisnu „nacionalnu” komunističku partiju (koja predstavlja jugoslovenske interese) i novi model socijalizma kao društvene perspektive. Proglašenje samoupravljanja je utoliko imalo važnu legitimišuću funkciju, te je jačanjem poverenja doprinelo tome da Jugoslavija bude u stanju da se uspešno suprotstavi Staljinovom Sovjetskom Savezu.

Naravno, ovaj uspeh je imao i ne manje važne dalje uzroke, a među kojima su i okončanje kolektivizacije, zapadna pomoć, kao i – na šta smo već ukazivali – teror prema „informbirovcima” i odluka Moskve da ne posegne za sredstvima vojne intervencije. Naročito je važno bilo odustajanje od kolektivizacije, pošto je samo tako mogla biti pružena ruka pomirenja prema seljaštvu, koja je činila većinu jugoslovenskog društva (u manjoj meri, te mimo htenja da postane gest spram Zapada i nacionalne inteligencije, sličnom je cilju služilo i ublažavanje pritiska na crkve, npr. pretvaranje Stepinčeve kazne u kućni pritvor decembra 1951.). U početnoj fazi udaljavanja od Sovjetskog Saveza Titova vlada je još i intenzivirala kolektivizaciju, što je imalo za rezultat to da je na prekretnici 1950-51. cca 25 % poljoprivrednih površina dospelo u posed seljačkih radnih zadruga. Otpor seljaštva je, međutim, bio previše jak da bi ga bilo moguće ispustiti iz vida, pošto bez masovne podrške seljaštva evidentno ne bi bilo ni šanse za eventualni novi, ovoga puta antisovjetski rat za nezavisnost. Ipak, u to je vreme iz raznoraznih razloga (ekonomskih, nacionalnih, verskih) u državi

izbilo više seljačkih buna, npr. u maju 1950. u bosanskoj Cazinskoj Krajini i u okolini hrvatskog Slunja. Pored svega toga je uz blokadu i dve sušne godine još i haos izazvan kolektivizacijom imao ulogu u prehrambenim poteškoćama. Zbog toga je na osnovu odluka partijskog plenuma koji je održan 29. i 30. decembra 1949. kolektivizacija najpre usporena, a potom i prekinuta, dok je obavezni otkup ukinut. Posle toga je dekretom od 30. marta 1953. određen potpuno novi smer agrarne politike. Prišlo se reorganizaciji zemljoradničkih zadruga, koje su vremenom postale samoupravna poljoprivredna preduzeća, te je nadalje dozvoljeno članstvu da istupi iz zadruge i ponese sa sobom predatu zemlju do površine od 10 hektara (veličina privatnog poseda je maksimalizovana do te granice). Pod uticajem ovoga gro zemljoradničkih zadruga je ubrzo prestao da postoji, a osnovno sredstvo „socijalističkog preobražaja” sela postala je kooperacija društvenog sektora i privatnih gazdinstava, odn. društveni otkup poljoprivrednog zemljišta.

Izvanredno važan element sučeljavanja sa Sovjetima predstavljalo je repozicioniranje spoljne politike države. Okončanje izolacije i obezbeđivanje neophodne spoljne pomoći za preživljavanje su za Jugoslaviju koja se borila sa velikim poteškoćama, a koja je do tada bila podvrgnuta blokadi od strane njenih istočnoevropskih saveznika, predstavljalo elementarnu nužnost, a tome se kratkoročno mogla nadati samo od zapadnih sila. Zato je za Beograd postalo važno sređivanje jugoslovenskih veza sa Zapadom, koje su nakon 1945. dospele na minimum. Velike zapadne sile su ubrzo prepoznale mogućnost da je sa Jugoslavijom u potpunosti izvodljivo uspostavljanje pojasa koji bi odvojio Moskvu od Mediterana, a koji bi se protezao od Turske do Italije (nije slučajno Čerčil već 1944. zahtevao 50 % uticaja u Jugoslaviji), te da bi lakše mogli biti neutralisani snažni italijanski i grčki komunistički pokreti. Prepoznato je i to da bi anonsiranjem jednakosti socijalističkih zemalja i raznolikosti oblika socijalističke izgradnje titoistička ideologija mogla imati dezintegrativni uticaj na monolitni poredak sovjetskog bloka. Zbog toga su one odlučile da potpomognu Jugoslaviju bez propisivanja za Tita neprihvatljivih preduslova u zamenu za potporu.

Ponovno uspostavljanje kontakata, međutim, nije išlo lako. Naime, potpomaganje Jugoslavije koja je postala antisovjetska ubrzo je postalo važan strateški i propagandistički cilj na Zapadu, ali je do 1948. iz više razloga (boljševizacija države, konflikt oko Trsta, podrška grčkim komunistima) svoj efekat ispoljilo i nagomilano nepoverenje. Zbog toga je obimnije pružanje pomoći krenulo tek od 1949, na vrhuncu hladnog rata, kada je zbog razvoja oružanih snaga istočnog bloka i erozije jugoslovenske vojne nadmoći spram njenih suseda intervencija protiv Jugoslavije izgledala kao realna opasnost. No u početku nije samo Zapad bio nepoverljiv prema do tada istinski ratobornom balkanskom komunisti, Josipu Brozu Titu, već je i Tito zazirao od Zapada. U početku je verovao u sopstvenu snagu i sve dok mu nije postalo jasno koliko je duboku provaliju između dve države usekla Staljinova politika čuvao se toga da brзом promenom orijentacije sam preseče mogućnost sređivanja sovjetsko-jugoslovenskih odnosa. Pored toga, on je i iz ideoloških razloga prezao od zavisnosti od kapitalisa. No 1949. se, međutim, kominformovska hajka protiv Jugoslavije izrodila do te mere da više nije bilo moguće gajiti iluzije. Tako je Jugoslavija morala da okonča pružanje pomoći grčkim ustanicima (jugoslovensko-grčka granica je zatvorena juna

1949, te su tako od zaleđa odsečeni komunistički partizani izgubili građanski rat), trebala je da prizna svoja dugovanja od pre 1941. i svoje nacionalizacijom izazvane odštetne obaveze, u zamenu za koje su – nakon određenih ranijih ispomoći – 27. avgusta 1951. Sjedinjene Države, Velika Britanija i Francuska sklopile sporazum o pružanju ekonomske pomoći sa Jugoslavijom, dok je 14. novembra potpisan američko-jugoslovenski sporazum o razvoju jugoslovenskih oružanih snaga. Nakon njih je sledio ekonomski sporazum sa Saveznom Republikom Nemačkom sklopljen 11. juna 1952. Na osnovu njih su velike zapadne sile u periodu do 1955. isporučile Jugoslaviji ekonomsku i vojnu pomoć u vrednosti od 1,2 milijarde dolara. Sve ovo je imalo izvanrednu važnost, pošto bez toga država jedva da je mogla da ostane na nogama. Obim pomoći je za pojedine zapadne države bio uporediv sa potporom koja je distribuirana u okviru Maršalovog plana, ali je bilo važno i to da je Zapad iznova prihvatio Jugoslaviju za svog ekonomskog partnera: 1953. se već 90 % jugoslovenske spoljnotrgovinske razmene odvijalo sa zapadnim državama.

U sklop obaveza Jugoslavije prema ponovnom uspostavljanju kontakata sa Zapadom spadalo je i sklapanje ugovora o prijateljstvu sa Grčkom i Turskom, dvema balkanskim zemljama-članicama NATO pakta, 28. februara 1953. (koje je 9. avgusta 1954. prošireno – veoma kratkotrajnim – vojnim savezništvom), te odustajanje od Trsta. Kao što smo to već pominjali, nakon Drugog svetskog rata je vođena oštra rasprava o pripadnosti grada, koja je 1947. privremeno zamrznuta uspostavljanjem Slobodne Teritorije Trsta (STT). Na kraju je Londonskim sporazumom četiri sile (američko-britansko-italijansko-jugoslovenske) potvrđena italijansko-jugoslovenska granica (danas italijansko-slovenačka): zona „B” Slobodne Teritorije Trsta i pojedini delovi zone „A” priključeni su Jugoslaviji, a veliki deo zone „A” pak (grad i obalni pojas koji vodi k njemu) pripojeni su Italiji.

Jugoslavija, međutim, iako je bila upućena na zapadnu pomoć, kao socijalistička država nije želela da dospe ni u zavisnost od Zapada. Zbog toga je na „ničiju zemlju” između Istoka i Zapada potisnuta država od početka sebi tražila neki treći put: pokušalo se sa stvaranjem kontakata sa zapadnom nekomunističkom levicom, a spoljnopolički sa fokusiranjem na UN. Beograd je nakon definitivnog narušavanja sovjetsko-jugoslovenskih veza pokušao da u Organizaciji ujedinjenih nacija zadobije garancije nezavisnosti, ali je novonastali OUN-centrizam potpomoglo i to što je skupština svetske organizacije 20. oktobra 1949. izabrala državu za nestalnog člana Saveta bezbednosti. To je jednim delom predstavljalo važnu poziciju u reprezentovanju jugoslovenskih interesa, dok su drugim delom kontakti sa prominentnim državama trećeg sveta na forumima OUN (Indija, Egipat, Indonezija), odnosno identičnost sa njihovim stavovima u više važnih pitanja (npr. u oceni rata u Koreji, ili oslobodilačkih pokreta u kolonijama) probudili zanimanje Jugoslovena prema novooslobođenim državama. Oni su smatrali da se ove države u pogledu očuvanja sopstvene nezavisnosti i sovjetsko-američkog bipolarnog nadmetanja nalaze u položaju koji je sličan Jugoslaviji. Stoga je tim više u njima (naročito u Indiji koja je smatrana za potencijalnu velesilu) viđen onaj potreban i moguć krug saveznika sa kojim bi putem kooperacije bilo moguće držati se na odstojanju od uticaja obe super-sile i njihovih blokovskih modela. Početno solidno traženje kontakata su počev od 1954. smenile

aktivnije inicijative, a nakon ublažavanja sovjetskog pritiska i sređivanja tršćanskog pitanja porasla je manevarska zona jugoslovenske spoljne politike. Ovu novu aktivnost dobro manifestuje to što je jugoslovenski predsednik, koji u vreme izolacije više od pet godina nije kročio iz države (u periodu između puta u Rumuniju decembra 1947. i puta u Englesku marta 1953.) za godinu i po dana između decembra 1954. i jula 1956. posetio Indiju, Burmu, Egipat i Etiopiju, odnosno primio kod kuće indijskog vođu Džavaharlala Nehrua i egipatskog vođu Gamala Abdela Nasera. Tokom njih je (no ponajviše nakon epohe o kojoj se raspravlja u ovoj studiji) uobličena jedna od „zaštitivih marki” Titove Jugoslavije – nesvrstana spoljna politika.

U zaključku možemo reći da je krajem četrdesetih godina u Jugoslaviji započet obećavajući novi kurs: otpočeta je promena pravca ka destalinizaciji, kojom je odbranjena nezavisnost zemlje i njen sistem državne uprave, poboljšan životni standard, te povećan nivo slobode u kulturnoj sferi i u svakodnevnom životu ljudi. Danas već, naravno, dobro znamo da ova politika nije dovela (a iz više razloga nije ni mogla dovesti) do ideološki obećanog novog modela, do trećeg puta između zapadnog privatnog kapitalizma i sovjetskog državnog socijalizma. Štaviše, ona nije umela trajno da osigura ni državnu zajednicu južnoslovenskih naroda (iako su i iza drugog raspada države stajali složeni uzroci, on ne predstavlja samo krah titoizma). Protivrečnosti i ograničenja tako atraktivno anonisane reformske politike juna 1950, međutim, ne mogu se nazvati odlično vidljivima samo iz istorijske perspektive, već uistinu i odranije, pošto su se pokazale tokom Đilasovog slučaja januara 1954. To je bila prva kriza unutrašnje politike Jugoslavije na njenom novom putu, koja je već tada zaustavila (premda tada samo privremeno) proces reforme, jasno ukazavši na granice reformi i na ideološka i politička ograničenja koja su bila karakteristična za titoizam sve do kraja.

Kao što je poznato, Milovan Đilas je u jesen 1953. objavio seriju članaka u partijskom listu *Borba* i teorijskom časopisu SKJ *Nova Misao*. U početku on nije nailazio na otpor, naprotiv, mnogi su smatrali da su to izlaganja novih ideja koje su anonisane na partijskom kongresu novembra 1952. No kada je oštrije počeo da kritikuje sporost transformacije i životni stil od „naroda odvojenog” rukovodećeg sloja, te kada je u vezi sa procesom „odumiranja države” pisao o potrebi „odumiranja” partije, dobio je oštru kritiku od svojih rukovodećih drugova. U člancima se Đilas iskazao kao idealistički pristalica brzih i radikalnih reformi, te je zbog toga bilo samo pitanje vremena kada će se sukobiti sa Titom i „nepromišljeno reformskim” partijskim rukovodstvom poređanim iza vođe. Stoga nije čudo što je plenum CK koji je održan 16. i 17. januara 1954. njegove stavove okvalifikovao kao anarholiberalističke devijacije, a njega samog smenio sa svih političkih funkcija (no tada još nije bio lišen lične slobode). Tito je tada doneo odluku o usporavanju reforme, jednim delom zbog toga što nakon smrti Staljina, a u nadi poboljšanja jugoslovensko-sovjetskih veza nije želeo da produbljuje političku i ideološku provaliju između dveju država, a drugim delom zato što je želeo da konsoliduje posredstvom VI kongresa do izvesnog stepena dezorijentisanu partiju. Đilasovim izgledima nije išlo na ruku ni to što je bio popularan, po mnogima on je bio naslednik Tita koji je već bio u sedmoj deceniji života, a njegovi rukovodeći drugovi (ponajviše Kardelj i Ranković) su ga gledali sa

izvesnom ljubomorom. Dublji uzrok Đilasovog pada je, međutim, bila neminovna (i kasnije sve do kraja karakteristična) ograničenost jugoslovenske reformske politike. Time je slučaj Đilas anticipirao konačnu katastrofu titoizma. Naime, ograničenja su učinile neporušivim imanentne ideološke i političke osobnosti nasleđene od staljinizma, privrženost SKJ monopolu vlasti i aufklerističko držanje spram društva, koji je transformaciju shvatao kao „postepeno samoukidanje” jednopartijskog sistema, a reforme želeo da dozira samo u srazmeri sa „zrelošću” društva i jačanjem socijalističke samosvesti. Zbog toga se jugoslovenski socijalizam posebnog puta (uprkos nesumnjivim prelaznim uspesima) nije potvrdio kao životno sposoban samostalni model, već samo kao osobeni put koji vodi ka zajedničkom istorijskom ćorsokaku istočnoevropskog državnog socijalizma.

Literatura

- Banac, Ivo: *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca, 1984, Cornell Univ. Press (Sa Staljinom protiv Tita – informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu. Zagreb 1990, Globus).
- Beckmann-Petey, M.: *Der jugoslawische Föderalismus*. München, 1990, Oldenbourg.
- Bekić, Darko: *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama 1949–1955*. Zagreb, 1988, Globus.
- Bilandžić, Dušan: *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb, 1999, Golden marketing.
- Calic, Marie-Janine: *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*. München, 2010, C. H. Beck.
- Dedijer, Vladimir: *J. B. Tito. Adalékok egy életrajzhoz*. Újvidék, 1953, Testvériség-egység.
- Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, 1989, Magvető.
- Đilas, Milovan: *Tito. Kritikai életrajz*. [S. l.], [s. a.], [s. n.].
- Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. Budapest, 1989, Magvető.
- Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I–II. Budapest, 1996 [2000], Osiris.
- Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Budapest, 1999, Aula.
- Kačavenda, Petar – Tripković, Đoko ur.: *Jugoslovensko–sovjetski sukob 1948. godine*. Beograd, 1999, ISI.
- Kardelj, Edvard: *Visszaemlékezések*. Újvidék 1981, Forum.
- Lampe, John R.: *Yugoslavia as History. Twice there was a Country*. [S. l.], 1996, Cambridge Univ. Press (Jugoslavija kao istorija – Bila dvaput jedna zemlja. Beograd, 2004, Dan Graf).
- Lydall, Harold: *Yugoslav Socialism: Theory and Practice*. Clarendon – New York, 1984, Oxford Univ. Press.

- Mujezinović, Dževad: *A JKSZ a nemzetközi munkásmozgalomban 1948–1968. Dokumentumok*. Újvidék, 1968, Forum.
- Pašić, Najdan ur.: *A szocialista öngazgatás Jugoszláviában*. Újvidék, 1976, Forum.
- Petranović, Branko – Zečević, Momčilo ur.: *Jugoszlavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd, 1988, Rad.
- Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. III. Beograd, 1988, Nolit.
- Ramet, Sabrina P.: *The three Yugoslavias: state-building and legitimation 1918–2005*. Bloomington, 2006, Indiana Univ. Press.
- Rusinow, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. Berkeley, 1977, Univ. of California Press.
- Sajti Enikő, A.: Josip Broz Tito. u Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao–Tito*. Budapest, 2000, Pannonica.
- Selinić, Slobodan ur.: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova*. Beograd, 2008, INIS.
- Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Budapest, [1994], Bereményi.
- Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, 2010, Mundus.
- Stojanović, Stanislav gl. ur.: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség története*. Újvidék 1985, Forum.
- Tito, Josip Broz: *Önéletrajzi vallomások I–II*. Újvidék, 1985, Forum.
- Ulam, Adam: *Titoism and the Cominform*. London, 1971, Greenwood Press.

